

Ἁγία Τριάδα, Ἐκκλησία, Ἔσχατα.
Συμβολή στὴν εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία
τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα*

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΣΠΡΟΥΛΗ

Εἰσαγωγή

Στὸ ξεκίνημα τοῦ 21ου αἰῶνα, ὁ λόγος περὶ Ἐκκλησίας, δηλαδή ἡ ἐκκλησιολογία φαίνεται ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τῆς θεολογικῆς ἀτζέντας τοῦ διαχριστιανικοῦ διαλόγου. Μὲ ἀφορμὴ τὸν προηγούμενο αἰῶνα (20ός), ὁ ὁποῖος εὐστοχα χαρακτηρίστηκε ὡς «αἰῶνας τῆς ἐκκλησιολογίας» (Ι. Καρμίρης), ἡ προσεκτικὴ ὅσο καὶ συστηματικὴ μελέτη γιὰ τὸν τρόπο θεώρησης τῆς ταυτότητας τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο ὄρο καὶ προϋπόθεση πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ποθητῆς χριστιανικῆς ἐνότητας. Ὡστόσο, προκειμένου νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ δουλέψουμε πρὸς μία τέτοια κατεύθυνση χρειάζεται, βαθιὰ μελέτη τῶν θεολογικῶν *προϋποθέσεων* θεώρησης τῆς Ἐκκλησίας. Μόνο στὴ βάση αὐτῆς τῆς ἀφετηρίας καὶ τῆς προοπτικῆς θὰ καταστῆ ἐνδεχομένως ἐφικτὴ ἡ σύμπτωση σὲ συγκεκριμένες ἐκκλησιαστικὲς θέσεις στὸ πλαίσιο τῶν διαφόρων χριστιανικῶν παραδόσεων¹.

Ὀλόκληρο τὸ ἔργο, καὶ συγκεκριμένα τὸ ἐκκλησιολογικὸ, τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα ἐγγράφεται σ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴ ἐπεξεργασίας καὶ διαμόρφωσης κάποιων ἀναγκαίων προϋποθέσεων, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινῆς χριστιανικῆς παράδοσης, γιὰ τὴ θεώρηση τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλη-

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή εἰσήγησης τοῦ γράφοντος μὲ τίτλο «The Church as the icon of the trinity or / and of the eschaton» στὸ διεθνὲς συνέδριο μὲ θέμα «Sobornost, Conciliarity and communion: from Khomiakov to Zizioulas», Bose (Italy), October, 23-26, 2008, στὸ ὁποῖο ἔλαβα μέρος ἐκπροσωπώντας τὴν Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος.

1. Βλ. ZIZIOULAS J., «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe», στὴν διαδίκτυακὴ τοποθεσία: <http://www.orthodoxa.org/FR/orthodoxie/theologie/mystere.htm>

σίας. Σ' αὐτὴν τὴ συνάφεια ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης ἔχει διατυπώσει συγκεκριμένες προτάσεις γιὰ τὸ πῶς μπορεῖ νὰ γίνεи ἀντιληπτὴ ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας μέσα ἀπὸ μία ὀρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Ἐπομένως, ἐπιδίωξη τοῦ παρόντος κειμένου, στὸν περιορισμένο χῶρο ἐνὸς ἄρθρου, εἶναι καταρχὰς ἡ ἱστορικὴ καὶ στὴ συνέχεια ἡ συστηματικὴ θεώρηση καὶ ἐρμηνεία τῆς διττῆς θεώρησης-διατύπωσης τοῦ Μητροπολίτη Ἰωάννη ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδας ἢ/καὶ τῶν ἐσχάτων.

Α. Ἱστορικὴ ἔρευνα περὶ τῆς ἐμφάνισης τῶν δύο ἐκκλησιολογικῶν θέσεων τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου

Πρὶν ἀσχοληθοῦμε μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀνέλιξη τῶν ἐπιμέρους σχετικῶν προτάσεων κρίνεται ἀναγκαῖα ἡ «ἐπίσκεψη τῶν ὀνομάτων», σύμφωνα μὲ τὴ ρῆση τοῦ ἀρχαίου ρήτορα Ἀντισθένη, δηλαδή ἡ διερεύνηση τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τῆς εἰκόνας, ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἐρμηνευτικὸ κλειδί γιὰ τὴν περαιτέρω πορεία τῆς μελέτης μας².

Ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης ἀπὸ τὰ πολὺ πρῶϊμα μέχρι καὶ τὰ πρόσφατα ἔργα του³, κάνει συχνότατη χρῆση τῆς ἔννοιας τῆς εἰκόνας μέσα στὸ εὐρύτερο θεολογικὸ του πρὸγραμμα⁴. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο πραγματεύεται τὸ περιεχόμενο τῆς εἰκόνας, διαμορφώνοντας ἕνα εἶδος εἰκονολογικῆς ὄντολογίας, παρουσιάζει ἀξιοσημείωτη διαφοροποίηση καὶ ἰδιαιτερότητα σὲ σχέση μὲ τὴν

2. Εἶναι ἐνδεικτικὸ πὼς στὶς μελέτες πού περιέχονται στὸν συλλογικὸ τόμο *The theology of John Zizioulas: Personhood and the Church*, ἐπιμ. ἔκδ. Douglas Knight (Aldershot, Hants / Burlington, VT: England, Ashgate Publishing, 2007) καὶ οἱ περισσότερες ἀφοροῦν στὴν ἐκκλησιολογία τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου, ἡ ἔννοια τῆς εἰκόνας καὶ τῆς εἰκονολογικῆς θεώρησης τῆς ταυτότητας τῆς Ἐκκλησίας ἀπουσιάζει παντελῶς, γεγονός πού ἀναδεικνύει ἕνα σοβαρὸ κενὸ ἢ παράλειψη στὶς ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις τοῦ ἔργου του. Ἡ μόνη ἀναφορὰ στὴν ἐκκλησιολογία τοῦ Μητροπολίτη Ζηζιούλα πού ἔχουμε ὑπόψη μας καὶ προσδίδει σημαίνοντα ρόλο στὴν ἔννοια τῆς εἰκόνας, ἂν καὶ ὄχι στὸ βαθμὸ πού ἀπαιτεῖται, βρῖσκεται στὸν HAIGHT R., *Christian community in history vol. 2* (New York: Continuum, 2005) σσ. 431-452. Βλ. παρακάτω καὶ ὑποσ. 4.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ, ZIZIOULAS J., *Being as Communion* (New York: St Vladimir's Seminary Press, 1985) σσ. 99-101, καὶ *Communion & Otherness* (Edinburg: T&T Clark, 2006) passim.

4. Γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἔννοια τῆς εἰκόνας προσδιορίζει σύνολο τὸ ἔργο του, χωρὶς ad hoc συζήτηση γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία του, βλ. PAPANIKOLAOU A., *Being with God* (Indiana: Notre Dame, 2006), σσ. 40-41.

κλασσική αλλά και την τρέχουσα νοηματοδότησή της, έτσι ώστε προβάλλει ή αναγκαιότητα προσεκτικής εξέτασής της.

Για τη θεολογική σκέψη του Μητροπολίτη Περγάμου ή εικονολογική όντολογία αποτελεί «κλειδί στην Έκκλησιολογία»⁵. Με ποιόν τρόπο, ωστόσο, κατανοείται έδω ή έννοια της εικόνας; Συχνά για τον άνθρωπο που ζει και σκέφτεται στο πλαίσιο του δυτικού μετανεωτερικού κόσμου μας, κάθε σχετική συζήτηση αναδεικνύει στην επιφάνεια, ως κυρίαρχη μάλλον την πλατωνική ιδέα περιεικόνας, ή οποία και έχει ασκήσει καταλυτική επιρροή στον πολιτισμό μας. Στο πλαίσιο αυτής της νοηματοδότησης ή αλήθεια αναζητείται και βρίσκεται κατεξοχήν στις προϋπάρχουσες ιδέες, με μία σαφή πρωτολογική αναφορά στο παρελθόν. Κατά συνέπεια, κάθε εικόνα των ιδεών δεν μετέχει με κανένα τρόπο στην έγχρονη ιστορική πραγματικότητα⁶. Ήξάλλου ή εικόνα ένδεχεται έπίσης νά κατανοηθεί κατά τρόπο ψυχολογικό ή συμβολικό ή άκόμη και μέσα από την όπτική της φαντασίας. Σε κάθε τέτοια περίπτωση είναι φανερό πώς ή εικόνα βρίσκεται τελικά σε μη ρεαλιστική σχέση με τó εικονιζόμενο πρωτότυπο, χωρίς κανέναν όντολογικό σύνδεσμο⁷ μαζί του.

Ό Μητροπολίτης Ίωάννης έρμηνεύοντας την πατερική παράδοση (κυρίως τούς Μ. Βασίλειο και Μάξιμο τόν Όμολογητή) αναδεικνύει μία ριζικά διαφορετική νοηματοδότηση της εικόνας. Για τούς Έλληνες Πατέρες ή εικόνα πάντοτε σημαίνει κάτι πραγματικό που μετέχει στην αλήθεια⁸. Έδω πλέον βρίσκεται σε σχέση όχι με προϋπάρχουσες, αλλά με μελλοντικές πραγματικότητες. Στην πατερική έρμηνεία της εικόνας ό ιστορικός χρόνος, ή όριζόντια διάσταση παίξει καθοριστικό ρόλο ύπερβαίνοντας την άπολυτοποίηση της κάθετης άναγωγής και προβολής που κυριαρχεί στον πλατωνικό κόσμο των ιδεών⁹. Η εικό-

5. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ί., *Θέματα Έκκλησιολογίας, Πανεπιστημιακές παραδόσεις* (Θεσσαλονίκη, 1991) σ. 49.

6. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «Le mystère de l' Église dans la tradition orthodoxe», ό.π., και *Communion & Otherness*, ό.π., σ. 300. και PAPANIKOLAOU A., *Being with God*, ό.π., σ. 39.

7. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ί., *Θέματα Έκκλησιολογίας, Πανεπιστημιακές παραδόσεις*, ό.π., σ. 50, και *Being as Communion*, ό.π., σ. 100. Μέσα από μία άλλη προοπτική (φαινομενολογική), πολύ κοντά ώστόσο σ' αυτή που περιγράφουμε έδω, ένδιαφέρον παρουσιάζει ή έρμηνευτική προσέγγιση που κάνει ό J-L. MARION στο δίπολο εικόνα-είδωλο. Βλ. ένδεικτικά *The crossing of the visible* (California: Stanford University Press, 2004), ειδικά σσ. 66-87.

8. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ό.π., σ. 100.

9. Βλ. PAPANIKOLAOU A., *Being with God*, ό.π., σ. 39.

να μετέχει στο πρωτότυπο κατά τρόπο οντολογικό και ένυπόστατο (ὄχι ἀναλογικό ἢ ἄλλο). Ἡ τιμὴ τῆς εἰκόνας «διαβαίνει στοὺς πρωτότυπους» μᾶς θυμίζει ὁ Μ. Βασίλειος, γεγονός που ἀναδεικνύει, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴν ἑτερότητα μεταξὺ εἰκόνας καὶ πρωτοτύπου καὶ ταυτόχρονα ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν κοινωνία μεταξὺ τους, καθὼς ἡ προσφερόμενη τιμὴ δὲν ἐγκλωβίζεται στοὺς ἀντίγραφο ἀλλὰ κοινωνεῖται στοὺς ἀυθεντικὸ ἀρχέτυπο¹⁰. Σ' αὐτὴν τὴν ἐρμηνευτικὴ προοπτικὴ τῶν Πατέρων, ὅπως τὴν ἐπεξεργάζεται ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης μέσα ἀπὸ τὸ παράδειγμα, εἰδικὰ τοῦ Μαξίμου, ἐφόσον ἡ ἀλήθεια βρίσκεται στοὺς μέλλον - στὰ ἔσχατα καὶ ὄχι στοὺς «ἀρχαιολογικὸ παρελθόν»¹¹ κατὰ τὴ ριζικὰ διάφορη πλατωνικὴ θεώρηση, ἡ εἰκόνα παρουσιάζει τὴν ἀλήθεια τῶν ὄντων μὲ τρόπο καὶ μέσα διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο πού ὑπάρχει τὸ πρωτότυπο, μετέχοντας ὡστόσο «ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν» κατὰ τὸν ἀπ. Παῦλο, στὴν πραγματικότητα τῶν ἐσχάτων¹².

Ἐπομένως, σὲ καμία περίπτωση ἡ εἰκόνα δὲν πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς εἶδωλο, τὸ ὁποῖο ἐγκλωβίζεται τελικὰ στὴν αὐτοαναφορικότητά του. Ἡ εἰκόνα εἶναι «κοινωνιακὴ» κατηγορία *par excellence*, ἀποτελεῖ ἀνέστια καθ' αὐτὴν πραγματικότητα, μιὰ προσωπικὴ ἢ ὑποστατικὴ παρουσία χωρὶς τὴν παρουσία τῆς φύσης¹³ πού πάντοτε δείχνει ἔξω ἀπὸ τὴν ἴδια στοὺς ἀρχέτυπό της¹⁴. Τελικὰ ἡ εἰκόνα, θεωρούμενη ὡς ὑπαρκτικὸς τρόπος, εἶναι μιὰ παράδοξη «παραουσία μέσα στὴν ἀπουσία»¹⁵ ὅπου ἀντανაკλάται (κατὰ τρόπο ρεαλιστικὸ) ἡ ἀλήθεια τοῦ πρωτοτύπου.

Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου, προκειμένου νὰ θεμελιώσῃ κατὰ τρόπο βαθὺ καὶ στέρεο στὴ χριστιανικὴ παράδοση αὐτὴν τὴν πρωτότυπη καθ' ὅλα¹⁶ εἰκονολογικὴ ὄντολογία καὶ γλῶσσα, στηρίζεται στὴν «ἀποκαλυπτικὴ θεολογία» τῆς συρο-παλαιστινιακῆς παράδοσης. Ἐκεῖ διαπιστώνει ὅτι ἡ ἀλήθεια κατανοεῖται

10. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ἰ., *Θέματα Ἐκκλησιολογίας, Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις*, ὁ.π., σ. 50.

11. Ὁ ὅρος ἀνήκει στὸν MANOUSSAKIS J. P., *God after Metaphysics* (Indiana University Press, 2007).

12. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ἰ., *Θέματα Ἐκκλησιολογίας, Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις*, ὁ.π., σ. 51.

13. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ἰ., *Εὐχαριστίας ἐξεμπλάριον* (Μέγαρο: Εὐεργετῆς, 2006), σ. 82.

14. Βλ. ΑΓΟΡΑ Κ., «Περὶ Κόσμου, ἀνθρώπου, ἱστορίας», *Πίστη καὶ Βίωμα τῆς Ὁρθοδοξίας τ. Α'* (Πάτρα: ΕΑΠ, 2002), σ. 119.

15. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Communion & Otherness*, ὁ.π., σ. 226.

16. Ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε δὲν ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἀντίστοιχη πρόταση «εἰκονολογικῆς ὄντολογίας» στὸν εὐρύτερο ὀρθόδοξο θεολογικὸ κόσμο.

σὲ εὐχαριστιακὸ πλαίσιο, ὄχι ὡς προϊόν διανοητικοῦ στοχασμοῦ ἀλλὰ κατεξοχήν ὡς «ἐπίσκεψη» καὶ «θεωρία» (vision) στὴν ἱστορία τῆς ἐσχατολογικῆς πραγματικότητας¹⁷. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ εἰκόνα ἀπελευθερώνει καὶ προφυλάσσει τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὴ μεταβολή της σὲ διανοητικὸ ἄθλημα ἢ σὲ ἀντικειμενικὰ προσδιορίσιμη καὶ αὐτο-εἰδωλικὴ πραγματικότητα¹⁸.

Ἐπομένως, συνοψίζοντας, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι γιὰ τὸν Μητροπολίτη Ἰωάννη, ἡ εἰκόνα χαρακτηρίζεται ἀπὸ δύο καίρια γνωρίσματα: πρῶτον, ἀποτελεῖ κατεξοχήν *κοινωνιακὴ ἔννοια*, δημιουργεῖ (ἀλλὰ καὶ προϋποθέτει) γεγονὸς κοινωνίας, καὶ δεύτερον, σημαίνει «ὄντολογικοῦ περιεχομένου μετοχή στο πρωτότυπο»¹⁹.

Μέχρι τώρα ἀναδείχθηκε μὲ σαφήνεια, νομίζουμε, ὁ σημαντικὸς ρόλος ποὺ διαδραματίζει στὴ θεολογικὴ μεθοδολογία τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου ἡ εἰκόνα, ἡ εἰκονολογικὴ ὄντολογία, ἀποτελώντας ἔτσι τὴν ἀφετηριακὴ προϋπόθεση ἐρμηνείας, κατὰ τὴ δική μας ἀνάγνωση τουλάχιστον, τῶν ἐκκλησιολογικῶν προτάσεών του.

A1. Ἡ Ἁγία Τριάδα καὶ ἡ Ἐκκλησία. Ἡ Ἐκκλησία ὡς εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος

Ἡ Τριαδικὴ θεολογία καταλαμβάνει σημαντικὸ μέρος στὴ θεολογικὴ προβληματικὴ τοῦ Μητροπολίτη. Δικαίως μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἀνήκει σὲ ἐκείνους τοὺς θεολόγους τῶν καιρῶν μας ποὺ ἔστρεψαν ἐκ νέου τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου στοὺς τριαδικὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ. Μὲ αὐτὴν τὴν ἀφετηριακὴ παρατήρηση δὲν φαντάζει καθόλου περίεργο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος χαρακτηρίζει τὴν Ἐκκλησία, ὡς εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Ἡ περιγραφή τῆς Ἐκκλησίας ὡς εἰκόνας τῆς Ἁγίας Τριάδος φαίνεται ὅτι κάνει γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἐμφάνισή της σὲ ἓνα ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον μελέτημά του ποὺ τιτλοφορεῖται: «*The pneumatological dimension of the Church*»²⁰.

17. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 100, καὶ «Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία, ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες δυὸ τύπων Πνευματολογίας», *Σύναξις Εὐχαριστίας, Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Γέροντος Αἰμιλιανοῦ*, μτφρ. Σ. Γιαργάζογλου (Ἀθήνα: Ἰνδικτος, 2003), σ. 165.

18. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 100.

19. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ Ἰ., *Εὐχαριστίας ἐξεμπλάριον*, ὁ.π., σ. 171.

20. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «The pneumatological dimension of the Church», *International Catholic Review-Communio* 2 (1973).

Στὸ κείμενο αὐτό, τὸ ὁποῖο βλέπει τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 καὶ συγκεκριμένα τὸ 1973, ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης ἐπιχειρεῖ μία πρώτη σοβαρὴ προσπάθεια σύνδεσης *Χριστολογίας* καὶ *Πνευματολογίας* στὸ πεδίο τῆς Ἐκκλησιολογίας μέσα, ὡστόσο, ἀπὸ μία ἐμφανῶς πνευματολογικὴ προοπτικὴ. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, καὶ χωρὶς νὰ ἀναπτύσσεται ἐνδελεχῶς ἡ σχετικὴ πρόταση, διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι «*the Church becomes in the Spirit an image of the Trinity itself*»²¹. Σ' αὐτὸ τὸ κείμενο ἐπομένως, φαίνεται νὰ ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ ρητῶς ἡ πρόταση ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Εἶναι ἀναγκαῖο, πρὶν προχωρήσουμε, νὰ σημειωθεῖ παρενθετικά, ὅτι ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης στὴ διδακτορικὴ διατριβή του, ἡ ὁποία βλέπει τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας τὸ 1965, ἀκολουθεῖ πιστά, χωρὶς κάποια κριτικὴ παρατήρηση, τὴ διατύπωση τοῦ διδασκάλου τοῦ G. Florovsky, ὅτι ἡ «Ἐκκλησιολογία εἶναι κεφάλαιο τῆς Χριστολογίας»²². Σ' αὐτὴν τὴ μελέτη ὁ Μητροπολίτης Περγάμου φαίνεται ὅτι εἶχε ἐπικεντρώσει τὸ ἐνδιαφέρον του κυρίως στὴν ἀνάδειξη τῆς *Εὐχαριστίας* καὶ τοῦ *ἐπισκόπου* σὲ θεμελιώδεις παράγοντες γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ εἰκονολογικὴ σχέση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ἁγία Τριάδα τυγχάνει περαιτέρω ἐπεξεργασίας στὸ ιδιαίτερα γνωστὸ καὶ δημοφιλὲς ἔργο του «*Being as Communion*». Ὁ τόμος αὐτός, ἔχει ἐνδιαφέρον νὰ ποῦμε, ὅτι ἂν καὶ ἐκδίδεται τὸ 1985, περιλαμβάνει κείμενα ποὺ ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸ 1969 ἕως τὸ 1981. Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης δίνει ιδιαίτερη ἔμφαση ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς *ὄντολογίας τῆς κοινωνίας* σὲ *προσωποκεντρικὴ* προοπτικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴν ἀνάδειξη τῶν βασικῶν διαστάσεων τῆς ταυτότητας τῆς Ἐκκλησίας. Ἔχοντας κατὰ νοῦ αὐτὰ τὰ δεδομένα, σ' αὐτὸ τὸ ἔργο γίνεται συχνά, ἂν καὶ συνήθως μὲ ἕμμεσο τρόπο, ἀναφορά στὴν εἰκονολογικὴ σχέση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ἁγία Τριάδα. Μιλᾶμε ἐδῶ γιὰ ἕμμεση ἐπεξεργασία τῆς θεώρησης τῆς Ἐκκλησίας ὡς εἰκόνας τῆς Ἁγίας Τριάδος, καθὼς ἡ πρόταση αὐτὴ ἀναδεικνύεται κατὰ κύριο λόγο μέσα

21. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «The pneumatological dimension of the Church», ὁ.π., σ. 84.

22. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ I., *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας* (Ἀθήνα: Γρηγόρης, 1990²) σ. 14 καὶ *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 124. Γιὰ τὴν ἄποψη αὐτὴ τοῦ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ Γ., βλ. ἐνδεικτικὰ *Τὸ Σῶμα τοῦ Ζῶντος Χριστοῦ* (Ἀθήνα: Ἄρμος, 1999) σ. 19.

από περιστασιακές αναφορές στα λειτουργήματα ή στη δομή της Ἐκκλησίας²³. Προσεκτική ώστόσο μελέτη τῶν δοκιμίων αὐτῶν ἀναδεικνύει μὲ προφάνεια ὅτι ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης θεμελιώνει ἓνα εὐρύτερο πλαίσιο διασύνδεσης τοῦ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν Τριαδικὴ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ²⁴.

Στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ *Being as Communion* (κείμενο γραμμένο τὸ 1981) ὁ Μητροπολίτης Περγάμου καθιστᾷ, μὲ ἔμφαση καὶ μεθοδικότητα, προφανῆ τὴ συγκεκριμένη πρότασή του, ὅτι δηλαδή ἡ Ἐκκλησία εἶναι εἰκόνα ἢ ἀλλιῶς ἀνακλαστικὴ τῆ ζωῆ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Σ' αὐτὸ τὸ κείμενο δίνει μὲ συνοπτικὸ τρόπο καὶ συστηματικὴ μεθοδολογία μία προγραμματικὴ διακήρυξη τοῦ θεολογικοῦ του προγράμματος, στὸ ὁποῖο ἀποτυπώνει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴ συγκεκριμένη ἐκκλησιολογικὴ του θεώρηση²⁵.

Αὐτὴ τὴν πρόταση ὁ Μητροπολίτης Περγάμου τὴν ἀξιοποιεῖ συχνὰ καὶ στὰ μεταγενέστερα κείμενά του. Σ' ἓνα ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ ἄρθρο του γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, πὺν ἐπιγράφεται «Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας στὴν ὀρθόδοξη παράδοση»²⁶, δημοσιευμένο στὸ περιοδικὸ *Igénikon* τὸ 1987, ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης μᾶς ξαναθυμίζει τὴ στενὴ σύνδεση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν Ἁγία Τριάδα. Παρόμοια εἰκόνα ἄλλωστε ἐμφανίζεται καὶ σὲ πολλὰ περιστασιακὰ κείμενα καὶ εἰσηγήσεις τῆς ἴδιας περιόδου (1985-1989) στὸ τμήμα *Faith and Order* τοῦ Π.Σ.Ε. στὸ πλαίσιο τοῦ διαχριστιανικοῦ διαλόγου, ὅπου καὶ πάλι ἐπαναλαμβάνεται ὅτι «The Church's being (is) rooted in the life of the Holy Trinity»²⁷.

Ἀνάλογη θέση, μὲ ἓνα σαφῶς πιὸ συστηματικὸ τρόπο, διατυπώνει ὁ Μητροπολίτης Περγάμου στὶς πανεπιστημιακὰ παραδόσεις του γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία στὸ πλαίσιο τοῦ μαθήματος τῆς Δογματικῆς Θεολογίας στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '90 καὶ συγκεκριμένα τὸ 1991. Καὶ ἐδῶ ὁ θεολόγος μας προβαίνει στὴ θεμελίωση μιᾶς σαφοῦς διασύνδεσης Ἐκκλησίας καὶ Τριάδος, καθὼς, ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικὰ, «ἡ

23. Βλ. ἐνδεικτικὰ ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σσ. 63, 138, 220, 223.

24. Στὴ συνάφεια αὐτὴ ἀσχολούμαστε μόνο μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀνέλιξη τῶν σχετικῶν ἐκκλησιολογικῶν προτάσεων. Τὸ πῶς ἐρμηνεύονται αὐτὲς οἱ θέσεις ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου θὰ τὸ ἐρευνήσουμε στὴ συνέχεια.

25. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σσ. 15, 19-20, 22.

26. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe», ὁ.π.

27. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «Suggestions for a plan of study on ecclesiology», *Faith and Order 1985-1989*, σ. 215.

Ἐκκλησία εἶναι μία πραγματικότητα πού πηγάζει ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα»²⁸. Ἐνδέχεται ὅμως νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἡ συγκεκριμένη διατύπωση βρίσκεται σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὶς προγενέστερες καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου ὅτι δὲν ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια γραμμὴ. Ὡστόσο, πρέπει νὰ σημειωθεῖ, πὼς κατὰ τὴ γνώμη μας κάτι τέτοιο δὲν εὐοδώνεται ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ μελέτη τῶν κειμένων, καθὼς καὶ στὴν τελευταία περίπτωση ὑπονοεῖται σαφῶς ἡ εἰκονολογικὴ σχέση τῆς Ἐκκλησίας σὲ σχέση πρὸς τὴν Ἁγία Τριάδα.

Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου συνεχίζει νὰ ἀναφέρεται, ἢ καλύτερα νὰ ἀναπτύσσει πτυχὲς αὐτῆς τῆς θέσης, μὲ τρόπο ὄχι πάντοτε ἐξαντλητικὸ καὶ συστηματικὸ καὶ στὰ μελετήματα πού περιέχονται στὸν πρόσφατο τόμο πού ἐξέδωσε μὲ τίτλο «*Communion & Otherness*»²⁹. Τὸ συγκεκριμένο ἔργο, ἂν καὶ κυκλοφόρησε μόλις τὸ 2006, περιλαμβάνει κείμενα, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν ἐκδοθεῖ στὴ δεκαετία τοῦ 1990. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἔργο τοῦ ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης ἐπεξεργάζεται τὸ δεσμὸ τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν Ἁγία Τριάδα μὲ ἕναν τρόπο πού ἐφιστᾷ τὴν προσοχή μας στὸ μοντέλο τριαδικῆς θεολογίας πού χρησιμοποιεῖται ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὴ μελέτη τῆς ταυτότητας καὶ τῆς δομῆς τῆς Ἐκκλησίας³⁰. Σ' αὐτὴν τὴ συνάφεια ἄλλωστε δὲν διστάζει νὰ ὑπογραμμίσει μὲ σαφήνεια ὅτι «The church is nothing other than the work of the economic Trinity..., an image of the Trinity»³¹.

Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὰ βασικὰ ἔργα τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου (1973-2006) διαφαίνεται ὅτι ἡ συγκεκριμένη πρότασή του, ἡ Ἐκκλησία ὡς εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος, μὲ τρόπο ἄμεσα ἢ ἔμμεσα διατυπωμένη καὶ ἀνεπτυγμένη καὶ στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς διασύνδεσης τοῦ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ τριαδικὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἄξονα τῆς ἐκκλησιολογικῆς του σκέψης.

28. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ι., *Θέματα Ἐκκλησιολογίας, Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις*, ὁ.π., σ. 40.

29. Ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο T&T Clark 2006.

30. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Communion & Otherness*, ὁ.π., σσ. 145-146.

31. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Communion & Otherness*, ὁ.π., σσ. 79, 149. Στὴ δεκαετία τοῦ 1990 καὶ συγκεκριμένα τὸ 1993 ἐμφανίζεται ἕνα ἀκόμη κείμενο στὴν ἴδια προοπτικὴ τὸ «L'église comme communion», *S.O.P.*, 181 (9-10/1993), εἰδικὰ σ. 36.

A2. Ἐκκλησία καὶ Ἔσχατα. Ἡ Ἐκκλησία ὡς εἰκόνα τῶν ἐσχάτων, τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ

Προχωρώντας στή σχετική «γενεαλογική» μελέτη στο ἔργο τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου, ἐρχόμαστε τώρα στή «δεύτερη» πρότασή του γιὰ τὴν Ἐκκλησία ὡς εἰκόνα τῶν ἐσχάτων, προκειμένου νὰ διαπιστώσουμε καὶ πάλι τὸ σημεῖο ἐκκίνησής της καὶ τὴν πορεία διαμόρφωσής της μέσα στο ἔργο του.

Ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀναλυτικός καὶ συστηματικός, καθὼς πολὺ συχνὰ στὶς ἐκκλησιολογικὲς του μελέτες, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα ad hoc κείμενά του ἀναπτύσσει τὸ ζήτημα τῆς εἰκονολογικῆς σχέσης μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ ἐσχάτων.

Ἐὰν ἐξαιρέσουμε καὶ πάλι τὴ διδακτορικὴ διατριβή του, στὴν ὁποία δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας σ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴ, μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε ὡς ἀφηρητικὸ σημεῖο ἐπεξεργασίας τῆς συγκεκριμένης ἐκκλησιολογικῆς θέσης του τὸ «*Being as Communion*». Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου μὲ περιστῆ σαφήνεια διατυπώνει ἤδη ἀπὸ τὸ 1977 στο κείμενό του «*The Local Church in a Perspective of Communion*», τὸ ὁποῖο περιέχεται στὸν παραπάνω τόμο, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς Βασιλείας στὴν τοπικὴ της (ἐν προκειμένῳ) ἐκδοχή³², προϋποθέτοντας ἀσφαλῶς τὴν αὐτονόητη ταύτιση Βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ Ἐσχάτων. Ἄν βέβαια θελήσουμε νὰ εἶμαστε πιὸ προσεκτικοὶ καὶ ἀκριβεῖς, ὀφείλουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι καὶ σὲ προγενέστερο κείμενο τοῦ ἰδίου ἔργου, λ.χ. στο «*Apostolic Continuity and Succession*» ποὺ πρωτοδημοσιεύεται τὸ 1975, γίνεται σαφὴς συσχετισμὸς τῆς ὀργανωτικῆς δομῆς τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴ δομὴ τῆς ἐσχατολογικῆς πραγματικότητας, τῆς Βασιλείας, μιὰ θέση ἢ ὁποία ἀναπτύσσεται σὲ καθαρὰ εὐχαριστιακὸ πλαίσιο³³. Στὸ ἐξῆς καὶ στὴν προοπτικὴ αὐτὴ τῆς συνάφειας Ἐκκλησίας καὶ Ἐσχάτων μέσα στο εὐχαριστιακὸ πλαίσιο καὶ στὴ θεώρηση τῆς ταυτότητας τῆς Ἐκκλησίας μὲ ἄμεση ἀναφορὰ ἢ καὶ ταύτιση πρὸς τὴν Εὐχαριστία, ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης θὰ ἐπιμένει μὲ ἔμφαση προσφέροντας ad hoc μελέτες ἐπὶ τοῦ θέματος, ποὺ θὰ δοῦν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας σὲ μεταγενέστερο χρόνο³⁴. Ἐν προκειμένῳ,

32. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 255, «Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία, ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες δύο τύπων Πνευματολογίας», ὁ.π., σ. 175.

33. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 206. Βλ. καὶ 138.

34. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὶς μελέτες «Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ» καὶ «Ἐκκλησία καὶ Ἔσχατα» στο συγκεντρωτικὸ τόμο ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ἰ., *Εὐχαριστίας ἐξεμπλάριον*, ὁ.π., σσ. 155-222, 131-154.

δὲν πρέπει νὰ λησμονηθεῖ ὅτι στὸ προγραμματικό (ὅπως τὸ χαρακτηρίσαμε) κείμενό του, πὸν ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγή τοῦ «*Being as Communion*», ἐπανειλημμένα περιγράφει τὴν εἰκονολογικὴ σχέση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ Ἔσχατα μὲ σταθερὸ θεμέλιο πάντοτε τὸ εὐχαριστιακὸ πλαίσιο³⁵.

Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ ἐκκλησιολογικὰ κείμενά του, τὸ «*Τὸ μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας στὴν ὀρθόδοξη παράδοση*» τοῦ 1987, ὁ Μητροπολίτης Περγάμου, χωρὶς περιστροφές, διατυπώνει τὴ θέση ὅτι ἡ ἐσχατολογία ἀποτελεῖ τὴν καρδιὰ τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι τελικὰ τὰ ἔσχατα «παράγουν, δίνουν τὴν ταυτότητά της»³⁶. Ἐξάλλου στὴν ἴδια συνάφεια καθιστᾶ σαφές ὅτι ἡ ἐσχατολογικὴ πραγματικότητα ἀντικατοπτρίζεται ἐξάπαντος στὴ δομὴ (λειτουργήματα κ.ο.κ.) τῆς Ἐκκλησίας³⁷.

Στὶς ἐκκλησιολογικὲς παραδόσεις του τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 1990 ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης ἀφιερώνει εἰδικὰ μαθήματα προκειμένου νὰ ἀναπτύξει μὲ ἐπάρκεια καὶ ξεκάθαρο τρόπο τὴν ἐσχατολογικὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ τὸ θεολόγο μας τὸ γεγονός τῆς Ἐκκλησίας εἰκονίζει τὰ μέλλοντα, ὅπου ὡς μέλλον κατανοεῖται ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὰ Ἔσχατα. Στὸ ἴδιο ἐσχατολογικὸ πλαίσιο ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ Ἐκκλησία παίρνει κατεξοχὴν τὴν ταυτότητά της ἀπὸ τὴ μελλοντικὴ κατάσταση τῶν ἐσχάτων, ἐμφαίνοντας καὶ πάλι τὸ εὐχαριστιακὸ ὑπόβαθρο αὐτοῦ τοῦ συσχετισμοῦ³⁸.

Στὸ πρόσφατο ἔργο του «*Communion & Otherness*» (2006) ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης χωρὶς νὰ ἀναπτύσσει συστηματικὰ, ἀναφέρεται περιστασιακὰ στὴ θεμελιώδη ἐκκλησιολογικὴ θέση του. Ἐδῶ ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἢ ἄλλιως δίνει μία πρόγευση τῶν Ἐσχάτων³⁹. Γιὰ μία ἀκόμη φορὰ ἡ ὅλη προβληματικὴ τίθεται μέσα σὲ λειτουργικὴ καὶ συγκεκριμένα εὐχαριστιακὴ προοπτικὴ⁴⁰.

Ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα ἔρευνα στὰ βασικὰ κείμενα τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου (1965-2006), διαπιστώθηκε ὅτι ἡ διασύνδεση, ὁ δεσμὸς μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Βασιλείας ἢ Ἐσχάτων, ἡ εἰκονολογικὴ συσχέτιση τῶν δύο πραγματικότητων

35. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σσ. 19-22. Βλ. καὶ 60-63.

36. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe», ὁ.π.

37. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe», ὁ.π.

38. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ Ι., *Θέματα Ἐκκλησιολογίας, Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις*, ὁ.π., σσ. 19, 38.

39. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Communion & Otherness*, ὁ.π., σ. 149.

40. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Communion & Otherness*, ὁ.π., σ. 81.

ἀποτελεί καθοριστικό ἄξονα στοῦ σύνολο ἔργο του, χρωματίζοντας διαχρονικά τή σκέψη του.

Β. Ἐρμηνευτική θεώρηση τῆς σχέσης Ἁγίας Τριάδος, Ἐκκλησίας, Ἐσχάτων στοῦ ἔργο τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου

Προτοῦ διατυπωθεῖ οποιαδήποτε ἐρμηνευτική πρόταση γιά τὸ πῶς σχετίζονται οἱ ἐκκλησιολογικὲς προτάσεις τοῦ θεολόγου μας, νομίζουμε ὅτι εἶναι δόκιμο καὶ ἀναγκαῖο νὰ ἀποσαφηνίσουμε τίς ἐρμηνευτικὲς προϋποθέσεις ἢ ἀρχές με βάση τίς ὁποῖες ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης ἀναπτύσσει καὶ διαμορφώνει τὴν ἐκκλησιολογική του σκέψη. Ἀφοῦ ἐκπληρωθεῖ αὐτὸς ὁ σκοπός, στή συνέχεια θὰ διαφανεῖ (με εὐκολία κατὰ τὴ γνώμη μας) ἡ προτεινόμενη λύση τοῦ σχετικοῦ ζητήματος.

α. Ἡ *Εὐχαριστία*. Δὲν ἀποτελεῖ τυχαία ἐπιλογή ἢ πρόταξη τῆς *Εὐχαριστίας* στήν πρώτη θέση τῶν προϋποθέσεων, καθὼς θεωροῦμε ὅτι αὐτὴ βρῖσκεται στοῦ ἐπίκεντρο τῆς θεολογικῆς *μεθοδολογίας* του. Γιά τὸν Μητροπολίτη Ἰωάννη Ζηζιούλα ἡ *Εὐχαριστία* φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ὄρο *sine qua non* γιά τὴ διατύπωση κάθε εἶδους θεολογικῶν προτάσεων. Ἀποτελεῖ, τόσο τὴν *ἀφετηρία* ὅσο καὶ τὸ *πλαίσιο* μέσα στοῦ ὁποῖο, σύμφωνα με τὴ θεολογικὴ ἀντίληψή του, ὅπως ὁ ἴδιος ἐρμηνεύει τουλάχιστον τὴν πατερικὴ παράδοση, ὀφείλουμε νὰ θεολογοῦμε. Πρέπει νομίζουμε νὰ ἐπανεξετασθεῖ καὶ νὰ ἀξιολογηθεῖ με ἰδιαίτερη προσοχὴ ὁ κεντρικός, ἂν ὄχι ἀπόλυτος ρόλος τὸν ὁποῖο διαδραματίζει ἡ *Εὐχαριστία* στοῦ θεολογικοῦ του πρόγραμμα, γεγονός πού δὲν ἀποτελεῖ αὐτονόητη πραγματικότητα γιά τοὺς μελετητὲς τοῦ ἔργου του. Πῶς ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης τὸ περιεχόμενο τῆς *Εὐχαριστίας* καὶ γιὰ αὐτὴ φαίνεται νὰ δίνει ἀπάντηση στοῦ ζήτημα τὸ ὁποῖο διαπραγματευόμαστε;

Γιά τὸν Μητροπολίτη Περγάμου ἡ *Εὐχαριστία* ἀποτελεῖ, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ τὸ DNA τῆς Ἐκκλησίας⁴¹. Ἀποτελεῖ τὸ εἶναι καὶ τὸ φαίνεσθαι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν κατεξοχὴν εἰδοποιὸ διαφορά της ἀπὸ κάθε εἶδους θρησκευτικό

41. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ἰ., *Εὐχαριστίας ἐξεμπλᾶριον*, ὁ.π., σ. 141 καὶ *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 21: «The eucharist constituted the Church's being».

φαινόμενο⁴². Εἶναι τὸ ἀπόλυτο γεγονός κοινωνίας, ποὺ κάνει τὴν Ἐκκλησία αὐτὸ ποὺ εἶναι. Ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας στὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι εἶναι εὐχαριστιακὴ καὶ καθετὶ ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ δομὴ καὶ τὰ λειτουργήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος ὀφείλει νὰ περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία γιὰ νὰ «ἐκκλησιοποιεῖται». Ἡ Ἐκκλησία βεβαίως, παραμένει καὶ ἐκτὸς θείας Εὐχαριστίας Ἐκκλησία, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς ἀμοιβαίας καὶ πάντοτε στενῆς διασύνδεσης Ἐκκλησίας καὶ Εὐχαριστίας. Πῶς ὁμως καὶ γιατί ἡ Εὐχαριστία παράγει τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ πῶς αὐτὴ ἡ θέσις συνδέεται μὲ τὶς συγκεκριμένες ἀπόψεις τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου γιὰ τὴν εἰκονολογικὴ σχέση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ἁγία Τριάδα καὶ τὰ Ἔσχατα;

Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ δοῦμε πιὸ συγκεκριμένα πῶς «συλλαμβάνει» τὸ περιεχόμενο τῆς *Εὐχαριστίας* ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης. Γιὰ τὸν θεολόγο μας λοιπόν, ἡ Εὐχαριστία δὲν ἀποτελεῖ, ὅπως συνηθίζεται νὰ ὑποστηρίζεται, κατὰ σχολαστικὸ τρόπο ἀπὸ τὴν ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ἀκόμη καὶ στὶς μέρες μας, ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ (ἑπτὰ ἢ περισσότερα) μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἢ μία αὐτονομημένη καὶ συχνὰ ἀνούσια τελετουργικὴ πράξις⁴³. Ἀντίθετα, γιὰ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου ἡ Εὐχαριστία παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ ἔρθουμε σὲ κοινωνία μὲ τὴν αἰώνια ζωὴ, τὴν ἀληθινὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ⁴⁴, ὁ ὁποῖος κατανοεῖται ὡς Τριάδα προσώπων. Ἐκεῖ στὴν Εὐχαριστία, μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς λατρείας, ὁ ἄνθρωπος ὑποστασιάζεται σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο τῆς Τριαδικῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ⁴⁵. Ἐξάλλου, ἐὰν ἡ Εὐχαριστία, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης, παράγει, δίνει τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, ὁλόκληρη ἢ ἱεραρχικὴ δομὴ τῆς καὶ ὀργάνωσή της, ὀφείλουν νὰ ἀντλοῦν τὸ εἶναι καὶ τὸ θεμέλιό τους ἀπὸ τὴ φανέρωση στὴν Εὐχαριστία τῆς δομῆς τοῦ μυστηρίου τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ⁴⁶.

Ταυτόχρονα, γιὰ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου ἡ Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὴν εἰκόνα τῶν Ἐσχάτων «*par excellence*»⁴⁷. Στὴν Εὐχαριστία ἡ Ἐκκλησία πραγματώνει τὴν ἐσχατολογικὴ τῆς φύσις, μετέχοντας καὶ προγευόμενη τὴν ἀληθινὴ

42. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 63 (ὑποσ. 66).

43. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 20 καὶ *Ἡ Κτίσις ὡς Εὐχαριστία* (Ἀθήνα: Ἀρχιτάς, 1992), σσ. 19-20.

44. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 19.

45. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 19.

46. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 20.

47. Βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 19.

ζωή τῆς Ἁγίας Τριάδος⁴⁸. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ Εὐχαριστία τελεῖται κατεξοχὴν τὴν ἀναστάσιμη ἡμέρα τῆς Κυριακῆς, τὴν 8ῃ ἡμέρα, τὴν ἡμέρα τῶν Ἑσχάτων. Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου τονίζει μὲ ἔμφαση, περιγράφοντας τὰ γνωρίσματα τῆς Εὐχαριστίας⁴⁹, ὅτι στὴν ἐσώτερη φύση τῆς ἀποτελεῖ μία κίνηση καὶ ὄχι μονάχα σύναξη - ἂν καὶ ἡ τελευταία αὐτὴ διάσταση ἔχει ἐσχατολογικὸ ὑπόβαθρο⁵⁰ - πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τὰ Ἑσχάτα, ἀποδεικνύοντας ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐγκλωβίζεται (ἂν καὶ ὀφείλει νὰ ἐνσαρκώνεται πάντοτε) στὸ ἐκάστοτε ἱστορικὸ παρόν, ἀλλὰ ἀντλεῖ τὴν ὑπόστασή της ἀπὸ τὴ Βασιλεία⁵¹. Ἡ Εὐχαριστία χαρακτηρίζεται ἀπὸ προφανῆ ἐσχατολογικὴ διάσταση, ἡ ὁποία ὅσο καὶ ἂν εἰσέρχεται ἐντὸς τῆς ἱστορίας δὲν μεταβάλλεται, δὲν περιορίζεται, τελικὰ δὲν ἐγκλωβίζεται στὴν ἱστορία. Στὴν Εὐχαριστία ὁ ἄνθρωπος καὶ ὀλόκληρη ἡ κτίση λαμβάνουν μία πρόγευση τῆς ἐσχατολογικῆς πραγματικότητος καθιστώντας ρεαλιστικὴ τὴν, ἀπὸ τοῦ νῦν, ἂν καὶ κατὰ τρόπο πάντοτε προληπτικὸ, μεταμόρφωση τοῦ κόσμου⁵².

Αὐτὴ ἡ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς Εὐχαριστίας ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου ἀναδεικνύει μέσα στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ἐκκλησιολογικῆς σκέψης του, ὅτι ἡ Εὐχαριστία πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς ὁ κατεξοχὴν τόπος (locus) τῆς σύνθεσης καὶ τῆς σχέσης τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ἁγία Τριάδα καὶ τὴ Βασιλεία. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν εὐχαριστιακὴ προοπτικὴ ἡ Ἐκκλησία, τόσο ὡς γεγονὸς κοινωνίας μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ὅσο καὶ ὡς κοινότητα μὲ συγκροτημένη δομὴ⁵³ ἀντλεῖ τὸ εἶναι τῆς ἀπὸ τὸν Τριαδικὸ Θεὸ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀποτελεῖ εἰκόνα, σημεῖο αὐτῆς τῆς ἐσχατολογικῆς πραγματικότητος, τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ⁵⁴.

48. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 21.

49. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σσ. 60-62.

50. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ἰ., «Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία, ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες δύο τύπων Πνευματολογίας», ὁ.π., σ. 156 (ὑποσ. 8).

51. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σσ. 61-62.

52. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ἰ., *Ἡ Κτίσις ὡς Εὐχαριστία*, ὁ.π., σσ. 34-36.

53. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ἰ., *Εὐχαριστίας ἐξεμπλάριον*, ὁ.π., σ. 202.

54. Βλ. ZIZIOULAS J., «Suggestions for a plan of study on ecclesiology», ὁ.π., σ. 214. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἄποψη τοῦ P. COLLINS, στὸ κείμενο του «Authority and Ecumenism», στὸν τόμο *The theology of John Zizioulas*, ὁ.π., σσ. 147-158, εἰδικὰ ἐδῶ 150-152, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ πὼς ἡ πρόταση «ἡ Εὐχαριστία κάνει τὴν Ἐκκλησία» δὲν ἀποδίδει ὀρθῶς, ἢ μᾶλλον παρερμηνεύει, τὴν ἐκκλησιολογικὴ πρόταση τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου, καθὼς κατ' αὐτὸν «ἡ θέση αὐτὴ ἀγνοεῖ τὸ λεπτὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ζηζιούλα σχετικὰ μὲ τὸ θεσμικὸ καὶ τὸ

β. Δεύτερη ἀλλὰ ἐξίσου σημαντική ἐρμηνευτική ἀρχή θεώρησης τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου ἀποτελεῖ ἡ *Τριαδολογικὴ ἀφετηρία* καὶ θεμελίωση τῆς ἐκκλησιολογίας. Σὲ πολλὰ κείμενά του κυρίως, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1980⁵⁵ καὶ στὴ συνέχεια, μὲ τρόπο συστηματικὸ ἂν καὶ ὄχι πάντοτε ἐξαντλητικὸ ἐμφαίνει τὴ σπουδαιότητα πού διαθέτει ὁ στενὸς δεσμὸς τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Τριαδικὴ θεολογία.

Σ' αὐτὴ τὴ συνάφεια ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης ξεκινᾷ τὴ θεώρησή του ἀπὸ τὴν ἀναγκαία καὶ σαφὴ διάκριση μεταξὺ τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδας⁵⁶. Ἡ ἀνάδειξη τῆς *ἐτερότητας*, ὡς ἀπόλυτης ὄντολογικῆς κατηγορίας στοῦ ἴδιο τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς βασικὲς προγραμματικὲς ἐπιδιώξεις του καὶ ἔτσι τὴν ἀναγκαία ἀφετηρία σὲ κάθε περὶ Θεοῦ λόγο ἀπὸ ὀρθόδοξη τουλάχιστον προοπτικὴ⁵⁷. Μὲ ἀπαράβατο σημεῖο ἐκκίνησης αὐτὴ τὴ θέση, ὁ Μητροπολίτης Περγάμου τονίζει ὅτι ἐὰν ὑπάρχει τελικὰ ἡ Ἐκκλησία, αὐτὸ ὀφείλεται κατεξοχὴν στὴν *εὐδοκία* τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὁ ὁποῖος θέλει (ὡς ὁ αἴτιος τῆς Ἁγίας Τριάδας) τὴν ὑπαρξὴ της⁵⁸. Σ' αὐτὴ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Πατέρα ἀνάγεται ἡ ὑπαρξὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ σ' αὐτὸν πάλι θὰ ὀδηγηθεῖ, ὅταν ὁ

πνευματικὸ, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο καταροίπτεται κάθε διαχωρισμὸς μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας ὡς θεσμοῦ ἢ τῆς τέλεσης τῶν μυστηρίων, καὶ τῆς θεϊκῆς πρωτοβουλίας καὶ παρουσίας...», ἐνῶ «θὰ ἦταν ὑπεραπλούστευση ἂν ἰσχυριζόμασταν ὅτι ἡ ἐκκλησιολογία του εἶναι εὐχαριστιακὴ, διότι ἡ ἀντιληψὴ του γιὰ τὴ Λειτουργία τροφοδοτεῖται ἀπὸ πνευματολογικὰ καὶ ἐσχατολογικὰ θέματα». Πράγματι μιὰ τέτοια πρόταση, προκαλεῖ τουλάχιστον ἐκπληξη, καθὼς ἡ ἴδια ἡ καρδιὰ τῆς θεολογικῆς μεθοδολογίας τοῦ Περγάμου εἶναι κατεξοχὴν εὐχαριστιακὴ, γεγονός πού διαποτίζει ἄλλωστε τὸ σύνολο τοῦ θεολογικοῦ του λόγου. Ὡστόσο, πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὸ ζήτημα εὐρύτερα γιὰ τὴ νομιμότητα ἢ μὴ τῆς ἀπόλυτης ταύτισης Ἐκκλησίας καὶ Εὐχαριστίας (ἢ καλύτερα ἢ διαλεκτικὴ Ἱστορία - Ἐσχάτων ἐν Ἐκκλησίᾳ), σὲ σχέση πρὸς τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ταυτότητας, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ εἶδος πού μπορεῖ νὰ προσλάβει αὐτὴ ἢ ταύτιση, κατὰ τρόπο εἰκονολογικὸ ἢ λ.χ. συμβολικὸ (βλ. ἐνδεικτικὰ AGORAS K, *Personne et liberté ou "être comme communion"* (Paris: U.P. Sorbonne, 1992) εἰδικὰ σσ. 312-318) ἀποτελεῖ καθοριστικῆς σημασίας ζήτημα πού δὲν μπορεῖ νὰ συζητηθεῖ στὴν παρούσα συνάφεια.

55. βλ. ἐνδεικτικὰ ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe», ὁ.π.

56. βλ. ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe», ὁ.π.

57. βλ. ἐνδεικτικὰ ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, ὁ.π., σσ. 83-89.

58. βλ. σχετικὰ μὲ τὴν εὐδοκία τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τὴν αὐτουργία τοῦ Υἱοῦ καὶ τὴ συνέργια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, σὲ σχέση μὲ τὸ ὅλο ἔργο τῆς θείας Οἰκονομίας, καὶ εἰδικότερα τὴν ἴδρωση τῆς Ἐκκλησίας, ΠΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ Σ., *Κοινωνία Θεώσεως, Ἡ σύνθεση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας στοῦ ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ* (Ἀθήνα: Δόμος, 2001), σσ. 199-226.

Υἱὸς ἀναφέρει στὸν Πατέρα Του τὰ πάντα⁵⁹. Ἡ συγκεκριμένη θέση περὶ ἀνακεφαλαίωσης τῶν πάντων ἐν Χριστῷ καὶ ἀναφορᾶς τους πρὸς τὸν Πατέρα, εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν ἀναπτύσσεται ἐπαρκῶς μέσα στὰ κείμενά του. Ὡστόσο, νομίζουμε ὅτι προϋποτίθεται κάθε φορὰ πὺν ὁ Μητροπολίτης Περγάμου μιλάει γιὰ τὴ δομὴ πὺν διακρίνει τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ⁶⁰. Μιὰ τέτοια θέση δικαιώ-νεται καθὼς καὶ μόνο ἡ ἀναφορὰ τοῦ Χριστοῦ, ὡς τοῦ κατεξοχὴν ἄλλωστε, κοι-νωνιακοῦ ὄντος, σαφῶς προϋποθέτει τὸ Θεὸ καὶ Πατέρα καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ὡς «στόχο» καὶ «μέσο» ἀντιστοίχως, αὐτῆς τῆς ἀναφορᾶς.

Κάθε τριαδικὸ πρόσωπο διαδραματίζει ἕναν εἰδικὸ ρόλο στὸ ἔργο τῆς Οἰκονομίας. Εἶναι δεδομένη ἡ παράδοση, σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση, ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ *ad extra* εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετη. Αὐτὸ σημαίνει πὺς σὲ κάθε πτυχῇ τῆς θείας Οἰκονομίας εἶναι παρούσα ὁλόκληρη ἡ Ἅγία Τριάδα. Ταυτόχρονα ὁμως τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει καὶ σὲ σύγχυση τοῦ ρόλου τῶν τριῶν προσώπων. Ἔτσι, ἐνῶ τόσο ὁ Πατέρας (ὡς εὐδοκῶν) ὅσο καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα (ὡς συνεργοῦν) ἐμπλέκονται στὴν Ἱστορία τῆς σωτηρίας, τελικὰ μόνο ὁ Υἱὸς σαρκώνεται, γίνεται Ἱστορία καὶ Ἐκκλησία (*corporate Christ*)⁶¹. Αὐτὸ σημαίνει πὺς ἡ Ἐκκλησία ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ τὸ «Σῶμα Χριστοῦ», κατὰ τὴν παύλεια διατύπωση, ἀλλὰ ταυτόχρονα συνεπάγεται παρουσία, ἔστω καὶ μὲ δια-φορετικὸ τρόπο, καὶ τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὸν προσδιορισμὸ τῆς ταυτότητάς της. Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία ἔχοντας ὡς βάση καὶ θεμέλιο τὴν Οἰκο-νομία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, χωρὶς ὡστόσο αὐτὴ νὰ ἀποτελεῖ καὶ τὸν τελικὸ σκο-πὸ της, ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἐξάλλου, παράλληλα, ἐνῶ θεμε-λιώνεται στὸ ἱστορικὸ ἔργο τῆς Τριάδος ὀδηγεῖται τελικὰ στὴ θεώρηση τοῦ Θε-οῦ «ὅπως εἶναι», ὡς Τριάδα προσώπων, στὴν ἐσχατολογικὴ Βασιλεία⁶².

59. Βλ. ZIZIOULAS J., «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe», ὁ.π.

60. Βλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ἰ., *Εὐχαριστίας ἐξεμπλάριον*, ὁ.π., σσ. 202-203.

61. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σσ. 129-130.

62. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 19. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε τὰ ἑξῆς. Ἡ ἀποψη πὺν διαπιστώνει πρόβλημα στὴ συσχέτιση μεταξὺ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας καὶ τῆς τριαδικῆς κατὰ τὸν τύπο μιᾶς ἀναλογίας ἢ προβολῆς (τῆς Τριάδος στὴν Ἐκκλησία) καὶ ἄλλων συναφῶν ζητημάτων (ὅπως λ.χ. γιὰ τὸ ἐὰν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα πρέπει νὰ κατα-νοηθοῦν ὡς πρὸς τὴν καταγωγικὴ-συστατικὴ τους ἀρχὴ καὶ ταυτότητα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως τὰ θεῖα πρόσωπα), νομίζουμε ὅτι τελικὰ παρακάμπτει τὴ δυναμικὴ ἐν Πνεύματι «παρουσία ὡς ἀπουσία» τοῦ Χριστοῦ στὸ εὐχαριστιακὸ Σῶμα του, ἐνῶ φαίνεται νὰ ἐγκλωβίζεται σὲ θεωρή-σεις πὺν ἔλκουν τὴν καταγωγή τους ἀπὸ τὴ θεοφιλοσοφικὴ ρωσικὴ σκέψη, οἱ ὁποῖες νομίζουμε πὺς δὲν βρίσκουν πρόσφορο ἔδαφος στὴν ἐκκλησιολογικὴ σκέψη τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου. Βλ. περαιτέρω συζήτηση παρακάτω καὶ ἐπίσης ὑποσ. 72.

Νομίζουμε πὼς μὲ τὴ δεύτερη αὐτὴ ἐρμηνευτικὴ προϋπόθεση, ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἐδραιώνει καὶ δικαιώνει μὲ πειστικὸ τρόπο ὅτι ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ χαρακτηρισεῖ, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ὡς εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ παράλληλα ἢ καὶ ταυτόχρονα ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὡς εἰκόνα τῶν Ἑσχάτων. Πρὶν προχωρήσουμε καὶ πρὸς ἀποφυγὴ τυχόν παρανοήσεων ὀφείλουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ ἐξέταση τῶν ἐρμηνευτικῶν προϋποθέσεων μὲ τίς ὁποῖες ὁ θεολόγος μας θεμελίωσε τὴν ἐκκλησιολογία του, δὲν πρέπει σὲ καμία περίπτωσι νὰ γίνεται αὐτονομημένα, ἀλλὰ σὲ ἄμεση ἐξάρτηση μεταξὺ τους. Διαφορετικὰ ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος σύγχυσης καὶ μονομεροῦς, ὅπως θὰ δοῦμε ἄλλωστε καὶ παρακάτω, ἐρμηνείας.

γ. Μιὰ ἀκόμη ἐξίσου καίρια ἐρμηνευτικὴ προϋπόθεση ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Ζηζιούλα ἡ Χριστολογία τὴν ὁποία θεμελιώνει πνευματολογικὰ καὶ μὲ ἀφετηρία, ὁπωσδήποτε *Τριαδολογική*. Ἐπανειλημμένως σὲ μελέτες του ἔχει ἀναφερθεῖ στὸ σοβαρὸ ζήτημα τοῦ τρόπου διασύνδεσης Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας στὸ πεδίο τῆς ἐκκλησιολογίας⁶³. Καταρχὰς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπισημανθεῖ πὼς κανένα πεδίο τῆς θεολογίας δὲν πρέπει νὰ κατανοεῖται ὡς αὐθύπαρκτη πραγματικότητα. Αὐτὸ γιὰ τὸν Μητροπολίτη Ἰωάννη ἔχει καθοριστικὴ σημασία, γιατί διαφορετικὰ ἐνδέχεται νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ αὐτονομημένη λειτουργία καὶ χρῆση τῆς Χριστολογίας ἢ τῆς Πνευματολογίας κατὰ τρόπο ὄντικὸ στὴν περιγραφὴ τῆς ταυτότητας τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ, ἀναπτύσσει σωστά, πάντοτε κατὰ τὴ γνώμη μας, αὐτὴ τὴ θέωρηση μὲ ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐξάρτηση μὲ τὴν Τριαδικὴ θεολογία του.

Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἐπιχειρεῖ μιὰ χρῆση τῆς Πνευματολογίας κατὰ ἓνα τρόπο πὸν ἀναδεικνύει, ὡς καθοριστικὸ τὸ ρόλο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ Χριστοῦ. Ὅπως διαπιστώνει, τὸ Ἅγιο Πνεῦμα διακρίνεται γιὰ δύο θεμελιώδη γνωρίσματα: ἀπὸ τὴ μία μεριὰ γιὰ τὴ δημιουργία γεγονότων *κοινωνίας* καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη γιὰ τὴν εἴσοδο τῶν Ἑσχάτων στὴν Ἱστορία. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα δίνει στὸ Χριστό, τόσο τὴν *προσωπική-ἱστορική* του ταυτότητα, ἐφόσον π.χ. γεννιέται καὶ ἀνίσταται ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, ὅσο καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν του, καθὼς τὸν καθιστᾷ μιὰ συλλογικὴ *προσωπικότητα-Ἐκκλησία* (corporate personality), ἓνα κατεξοχὴν κοινωνιακὸ

63. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σσ. 123-142 καὶ «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe» ὁ.π., καὶ «Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία, ἐκκλησιολογικὲς συνέπειες δύο τύπων Πνευματολογίας», ὁ.π., σσ. 153-174.

ὄν⁶⁴. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔρχεται καὶ πάλι στὸ προσκλήνιο ἢ τριαδικὴ ἀφετηρία καὶ θεμέλιο στὴν ἐκκλησιολογία τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου. Ἐπομένως, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Θεὸς εἶναι Τριάδα προσώπων μὲ αἴτιο τῆς τριαδικῆς του ὑπάρξεως τὸν Θεὸ καὶ Πατέρα, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἓνας «τοῦ ὁποίου ἡ ταυτότητα νὰ μὴν ἐξαρτᾶται ἀπολύτως ἀπὸ τοὺς πολλούς», τὸ ἴδιο φαίνεται ὅτι βρῖσκει ἐφαρμογὴ καὶ στὴν ταυτότητα τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ χωρὶς τὸ ἐκκλησιακὸ Σῶμα του⁶⁵. Αὐτὸν τὸν κοινωνιακὸ ρόλο καλεῖται νὰ διαδραματίσει ὁ πνευματολογικὸς παράγοντας στὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἄλλωστε ἡ ἐσχατολογικὴ διάσταση πού εἰσάγεται ἐκ Πνεύματος Ἁγίου στὴν Ἱστορία ἀπεγλωβίζει τὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τῆς ἀναγκαιότητας τῆς κτιστῆς φύσεως στὴν Ἱστορία προσφέροντας *προληπτικά*, ὡς «παρουσία ἐν ἀπουσία» τὴ Βασιλεία. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ὁ Μητροπολίτης Περγάμου δίνει ἔμφαση στὴν ἐπικλητικὴ διάσταση τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ *ἐπίκληση* διατηρεῖ τὴν Ἐκκλησία σὲ μία παράδοξη κατάσταση *ἀναμονῆς* τῆς Βασιλείας προφυλάσσοντάς τὴν ἀπὸ ἐνδεχόμενο ἐγλωβισμό τῆς στὴν Ἱστορία⁶⁶. Ἐδῶ πιστεύουμε ὅτι ἀναδεικνύεται καὶ πάλι ἡ εἰκονολογικὴ συσχέτιση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐσχατολογικὴ πραγματικότητα.

Μὲ βάση τὶς παραπάνω ἐρμηνευτικὲς προϋποθέσεις καθίσταται νομίζουμε προφανὲς ὅτι στὴ θεολογικὴ προοπτικὴ τοῦ Μητροπολίτη Ἰωάννη καὶ οἱ δύο ἐκκλησιολογικὲς τοποθετήσεις, ἡ διασύνδεση δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ἁγία Τριάδα καὶ τὴ Βασιλεία, στοχεύουν τελικὰ στὴν ταυτότητα τοῦ ἐκκλησιακοῦ γεγονότος ἀπὸ ὁποσδήποτε παράλληλες, τολμοῦμε νὰ ποῦμε, ἴσως καὶ *ἐπικαλυπτόμενες* προοπτικές. Τὸ βέβαιο πάντως, εἶναι ὅτι δὲν βρῖσκονται σὲ ἀντίθεση ἢ σὲ διαφορετικὴ προοπτικὴ. Πρέπει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἐπισημανθεῖ ξανά πὼς ἡ Εὐχαριστία, τόσο ὡς ἀφετηρία, ὅσο καὶ ὡς μεθοδολογικὸ καὶ ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ, ἀπὸ τὴ μία τὴ σύνοψη τῶν ἐπιμέρους προϋποθέσεων καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀξονικὴ παράμετρο τῆς ὅλης θεολογικῆς σκέψης του. Ἐπομένως, ἡ ἐκκλησιολογικὴ σκέψη τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου δὲν ἐγγράφεται, τόσο πρωταρχικὰ ἢ μοναδικὰ στὴν προοπτικὴ τῆς *communio*

64. Βλ. ἐνδεικτικά, ZIZIOULAS J., «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe», ὁ. π.

65. Βλ. ZIZIOULAS J., «Le mystère de l'Église dans la tradition orthodoxe», ὁ.π.

66. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 185.

*ecclesiology*⁶⁷ (κοινωνιακῆς ἐκκλησιολογίας) ὅπως αὐτὴ διαμορφώνεται στὸ διαχριστιανικὸ κόσμο στὴν ἐποχὴ μας⁶⁸, ὅσο σὲ μιὰ περιεκτικότερη εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία τῆς κοινωνίας μὲ ἐπίκεντρο ἐξάπαντος τὴν ἐν Εὐχαριστία λειτουργία τοῦ «μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ» καὶ ἀξονικὲς προεκτάσεις τὴν Τριαδικὴ ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐρχόμενη Βασιλεία.

Γ. Κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις

Πρὶν ὀλοκληρώσουμε τὴ σύντομη μελέτη μας, εἶναι ἀπαραίτητο, νομίζουμε, νὰ δοῦμε κάποια ἐνδεχόμενα προβλήματα, στὸ πεδίο εἰδικὰ τῆς ἐκκλησιολογίας, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀναδειχθεῖ ἀπὸ διάφορους κατὰ καιροὺς μελετητὲς τοῦ ἔργου τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου.

67. Ἐνδεικτικὰ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση βλ. ἐνδεικτικὰ VELI-MÄTTI KÄRKKÄINEN, *An introduction to ecclesiology: ecumenical, historical & global perspectives*, (Intervarsity Press, 2002), σσ. 95-102, ἢ ὁποῖα ἐπιγράφει τὸ σχετικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία τοῦ Μητροπολίτη Ἰωάννη ὡς «ἐκκλησιολογία τῆς κοινωνίας», βασιζόμενη σὲ ὑπερβολικὸ καὶ μονομερῆ τονισμὸ τῆς ὄντολογίας τῆς κοινωνίας ποὺ ἀναπτύσσει στὸ ἔργο του, καὶ E. SCUBLICS, «The rebirth of communion ecclesiology within orthodoxy: From nineteenth century Russians to twenty-first century Greeks», *Logos* 46, 1-2 (2005), σσ. 95-124, ὁ ὁποῖος διαβλέπει τὶς ρίζες τῆς κοινωνιακῆς ἐκκλησιολογίας τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου καὶ ἄλλων νεοελλήνων θεολόγων (λ.χ. X. Γιανναρᾶ) στοὺς ρώσους σλαβόφιλους τοῦ 19ου αἰῶνα. Βλ. ἐπίσης REGAL J., *L'ecclésiologie de communion* (Paris: Cerf, 2000), εἰδικὰ σσ. 175-196.

68. Βλ. ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία τῆς κοινωνίας καὶ τὴν εὐρύτερη ἀποδοχὴ τῆς στὸ πλαίσιο τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰδικὰ μετὰ τὴ Β' Βατικανὴ Σύνοδο, μεταξὺ ἄλλων: τὰ κείμενα τῆς ἐπιτροπῆς Faith and Order τοῦ ΠΣΕ, «On the way to fuller koinonia» (1994), «The nature and purpose of the Church: A stage on the way to a common statement» (1998). VOLF M., *After our Likeness: The Church as the image of the Trinity*, (Michigan: W. B. Eerdmans, Grand Rapids, 1998). TILLARD J-M., *Church of Churches: The ecclesiology of communion* (Collegeville, Min: The Liturgical Press, 1987/1992). DOYLE D., *Communion Ecclesiology: vision & versions*, (New York: Orbis Books, 2000). LENNAN R., «Communion ecclesiology: foundations, critiques and affirmations», *Pacifica* 20, 1, (2007) σσ. 24-39. REGAL J., *L'ecclésiologie de communion*, ὁ.π. Ὁ J-M. TILLARD, λ.χ. (βλ. εἰδικὰ σσ. 27-29, 185) ἀρνεῖται νὰ θεμελιώσει τὴν ἐκκλησιολογία κατεξοχὴν πάνω στὴν Εὐχαριστία, προτείνοντας τὴν ἀναγκαῖότητα διπλῆς θεμελίωσης, τόσο στὸ βάπτισμα ὅσο καὶ στὴν Εὐχαριστία. Χωρὶς νὰ μποῦμε σὲ λεπτομέρειες στὸ συγκεκριμένον σημεῖο, νομίζουμε πὼς ἡ διάκριση σὲ βαθμὸ σχεδὸν αὐτονόμησης τοῦ βαπτίσματος ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία, προκαλεῖ ἓνα ζήτημα διάσπασης στὸν καθολικὸ τρόπο κατανόησης τοῦ ἐν Εὐχαριστία λειτουργοῦμένου «μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ», ἐπιστρέφοντας σὲ μιὰ νεόκοπη σχολαστικὴ(;) περὶ μυστηρίων θεώρησης, ἐνῶ ἐπίσης παραγνωρίζει πὼς τὸ βάπτισμα αὐτονομημένα, ποὺ δὲν ὀδηγεῖ στὴν εὐχαριστιακὴ κοινωνία, τελικὰ ἀναδεικνύεται κενὸ γράμμα (σταύρωση χωρὶς ἀνάσταση).

Ἀπὸ ἀρκετὰ παλιά, ἤδη ἀπὸ τὸ 1989, ἔχει διατυπωθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν G. Baillargeon καὶ ἔχει ἐπαναληφθεῖ ἀπὸ μεταγενέστερους (βλ. M. Volf, P. Cumin, κ.ἄ.)⁶⁹ ὅτι ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης χαρακτηρίζεται ἀπὸ μία «over-realised eschatology», μὲ ἄλλα λόγια ἀπὸ ἓνα ὑπερτονισμό τῆς ἐσχατολογίας. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση, ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἀναγκαστικά ὑποβαθμίζει ποικίλες παραμέτρους, οἱ ὁποῖες σχετίζονται περισσότερο μὲ τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς Ἐκκλησίας (λ.χ. ἱεραποστολή, ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα κ.ο.κ.). Εἶναι πραγματικά ἀληθές ὅτι μία πρώτη καὶ μᾶλλον ἐπιφανειακὴ ἀνάγνωση τοῦ ἔργου του δίνει τὴν εἰκόνα μιᾶς ἀπόλυτης προτεραιότητος καὶ προτίμησης πρὸς τὴν ἐσχατολογικὴ πραγματικότητα, σχετικὰ μὲ τὴ θεώρηση τοῦ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας. Ὡστόσο, μία δευτέρη καὶ σὲ βάθος ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ ἔργου του μπορεῖ νὰ μᾶς πείσει ὅτι ὁ Μητροπολίτης Περγάμου ἀποφεύγει τελικὰ μᾶλλον ἓναν τέτοιο κίνδυνο. Ἐκεῖνο πὸν προέχει σύμφωνα μὲ τὴ συλλογιστικὴ του εἶναι ἡ ἐπικέντρωση τῆς συζήτησης στὴν πραγματικότητά ἐκείνη πὸν κάνει τὴν Ἐκκλησία νὰ εἶναι αὐτὸ πὸν εἶναι καὶ ὄχι σὲ δευτερεύοντα, ἂν καὶ ὄχι ἀσήμαντα ἢ ἀδιάφορα ἐνδεχομένως, στοιχεῖα. Ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης θεωρεῖ, ὅτι τὸ πρόβλημα ἐδῶ ἐντοπίζεται σὲ ποιά πραγματικότητά μέσα στὴν Ἐκκλησία ἀποδίδεται προτεραιότητα ἢ ὄχι: λ.χ. στὴν ἱεραποστολή, στὸ κοινωνικὸ ἔργο κ.ο.κ. τῆς Ἐκκλησίας ἢ κατεξοχὴν στὸ εὐχαριστιακὸ γεγονός; Ἄλλωστε, ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, ἐκεῖνο πὸν διαφοροποιεῖ κατὰ τρόπο ριζικὸ καὶ ἀπόλυτο τὴν χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τὶς θρησκείες ἢ τὶς ἰδεολογίες δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο ἡ Εὐχαριστία καὶ ὅπωςδήποτε ὄχι στοιχεῖα, ὅπως λ.χ. ἡ ἱεραποστολή, ἀπόλυτα ἀναγκαῖα κατὰ τ' ἄλλα, τὰ ὁποῖα ὡστόσο ἐντοπίζονται καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία⁷⁰.

Ἔτσι σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴν προοπτικὴν τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ὅπου δὲν θὰ ἔχει ἰσχύ πλέον καμιά μορφή κακοῦ, δὲν θὰ ὑπάρχει καὶ καμιά ἀνάγκη ἱεραποστολῆς ἢ ἀγαθοεργίας. Οἱ συγκεκριμέναι διαστάσεις παίξουν σπουδαῖο ρόλο, ἀλλὰ σὲ καμιά περίπτωσι ρόλο συστατικὸν γιὰ τὸ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας, γεγονός πὸν συμβαίνει ἀντίθετα μὲ τὴ σπουδαιότητα τῆς Βασιλείας. Προκει-

69. Βλ. ἐνδεικτικά, BAILLARGEON G., *Perspectives orthodoxes sur L' Église Communion: L'oeuvre de J. Zizioulas* (Paris: Mediaspaul, 1989) σ. 256. VOLF M., *After our Likeness* ὁ.π., σ. 101. RUSSEL E., «Reconsidering Relational Anthropology», *International Journal of Systematic Theology* 5, 2 (2003) σσ. 181-182.

70. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σσ. 174 (ὑποσ. 11), 217 (ὑποσ. 21) καὶ *Εὐχαριστίας ἐξεμπλάριον*, ὁ.π., σσ. 26-27, 134-138.

μένου νὰ ἐνισχύσουμε τὴν ἐπιχειρηματολογία μας πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θὰ ἀντλήσουμε ἓνα παράδειγμα, κατὰ ἀναλογία, ἀπὸ τὴ χριστολογία του. Ἐάν, ὡς ὑπόθεση ἐργασίας, γίνει ἀποδεκτὸ ἀπὸ ὅλους ὅτι «τὸ πρόσωπο εἶναι μία ταυτότητα πού πηγάζει ἀπὸ μία σχέση» καὶ ἐπειδὴ τὸ πρόσωπο μπορεῖ νὰ ἔχει πολλὲς σχέσεις ἢ νὰ προσλαμβάνει πολλὲς φύσεις, θὰ μπορούσε νὰ γίνει ἀποδεκτὸ τελικὰ ὅτι τὴν ταυτότητα τοῦ Χριστοῦ ὡς προσώπου, δὲν τὴν καθορίζει πρωταρχικὰ ἡ σχέση του πρὸς τὸ Θεὸ καὶ Πατέρα, ἀλλὰ κυρίως οἱ κάθε εἶδους βιολογικὲς ἢ ἄλλες σχέσεις πρὸς τὸ ἱστορικὸ περιβάλλον, μάλιστα δὲ μὲ τρόπο ἀποκλειστικό; Καθίσταται νομίζουμε ἐμφανὲς πὼς γιὰ κάθε ἐπιμέρους θεώρηση σχετικὰ μὲ τὴ διαλεκτικὴ κτιστοῦ καὶ Ἀκτίστου ἢ Ἱστορίας καὶ Ἑσχάτων προϋποτίθεται νὰ ἔχουμε κατὰ νοῦ τὸ χαλκηδόνιο μοντέλο Χριστολογίας, μάλιστα στὴν *ἀσύμμετρη* ἐκδοχή του, τὸ ὁποῖο μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς μεταγράφεται εὐχαριστιακὰ καὶ βρῖσκει ἐφαρμογὴ καὶ στὸ πεδίο τῆς ἐκκλησιολογίας⁷¹.

Ἐνα ἄλλο περισσότερο πολὺπλοκο ζήτημα σχετίζεται μὲ τὴν κριτικὴ ἄποψη, ἡ ὁποία ἐντοπίζει στὴν εὐρύτερη θεολογικὴ συλλογιστικὴ τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου (καὶ ἐπομένως ἔμμεσα καὶ στὴν ἐκκλησιολογία του) τὸ πρόβλημα, μιᾶς ἀπευθείας κάθετης σχέσης ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀναλογίας καὶ τῆς ἀνα-

71. Μὲ τίς προηγηθεῖσες παρατηρήσεις δὲν θεωροῦμε ἀσφαλῶς ὅτι τὸ θέμα ἔχει κλείσει. Τὸ ζήτημα μὲ ποιὸ τρόπο καὶ μὲ ποιά μορφή ἡ Ἐκκλησία *σαρκώνεται* στὸ ἐκάστοτε ἱστορικὸ γίνεσθαι εἶναι ἐξαιρετικὰ πολὺπλοκο, καθὼς πάντοτε ἐλλοχεύουν κίνδυνοι παρανοήσεων καὶ συγχύσεων. Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ἡ *εὐχαριστιακὴ μεθοδολογία καὶ ἐκκλησιολογία* τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου μᾶς προσφέρει μὲ ἐπάρκεια κάποιες βασικὲς παραμέτρους, προκειμένου νὰ καθίσταται δυνατὸ νὰ διασώζεται ὁ διαλεκτικὸς χαρακτήρας τῆς σχέσης Ἱστορίας καὶ τῶν Ἑσχάτων στὸ πλαίσιο τοῦ ἐν Εὐχαριστία λειτουργοῦμένου «μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ». Χωρὶς, ἐξἄλλου, νὰ μποῦμε στὸ σημεῖο αὐτὸ σὲ βάθος τὴ συζήτηση γιὰ τυχόν προβλήματα στὴ Χριστολογία τοῦ θεολόγου μας, πού ἀφοροῦν σὲ ἐνδεχόμενο κίνδυνο ἢ ὑποψία εὐτυχανισμοῦ, ὀφείλουμε νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ ὅλη θεώρηση μπορεῖ νὰ ὀδηγηθεῖ πρὸς μία περισσότερο ἀσφαλῆ βίαση, ἂν προσεγγίσουμε τὴ χριστολογικὴ σκέψη τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς *μαξιμιανῆς* (μετα)χαλκηδόνιας καὶ μάλιστα *ἀσύμμετρης* χριστολογίας, μὲ ἐπίκεντρο τὴν *προσωπικὴ* (ὑποστατικὴ καὶ ἐκστατικὴ συνάμα καὶ ὄχι τίς φύσεις, θεία καὶ ἀνθρώπινη) ταυτότητα τοῦ Χριστοῦ (τὸ ἐγὼ του), πού δὲν θὰ μπορούσε παρὰ νὰ εἶναι τὸ πρόσωπο τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Γιὰ μία πρώτη πολὺ ἐνδιαφέρουσα συζήτηση πάνω στὴ Χριστολογία τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου καὶ τὰ ἐνδεχόμενα προβλήματά της, βλ. FARROW D., «Person and Nature: The necessity-freedom dialectic in John Zizioulas» στὸν τόμο *The theology of John Zizioulas*, ὁ.π., σσ. 113-114.

γωγής μεταξύ ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας καὶ Τριαδικῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ⁷². Ὁ ἄμερικανὸς T. Ables λ.χ. ποὺ φαίνεται, μεταξύ ἄλλων, νὰ ἐντοπίζει αὐτὴ τὴ δυσκολία στὸ ἔργο τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου, θεωρεῖ ὅτι τὸ βασικὸ ἐργαλεῖο ἢ καλύτερον ὁ τόπος ὅπου βρίσκει ἐφαρμογὴ αὐτὴ ἢ ἀναλογικὴ λειτουργία, ἐντοπίζεται στὴν Εὐχαριστία, ὅπως τουλάχιστον ἐρμηνεύει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ σκέψη του⁷³. Σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ γιὰ τὸν Ables, ἡ ὄντολογία τῆς σχέσης στὴν ἐκκλησιολογία βρίσκει πεδίο ἀνάπτυξης, ἐφ' ὅσον τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας καθίστανται πρόσωπα κατὰ τρόπο ἀνάλογο μὲ τὶς τριαδικὲς ὑποστάσεις, πραγματώνοντας στὸ ἱστορικὸ παρὸν τὴ σύμπτωση κοινωνίας καὶ ἑτερότητας⁷⁴.

Εἶπαμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἐξαιρετικὰ λεπτὸ καὶ πολὺπλοκο ζήτημα. Νομίζουμε ὅτι βρίσκόμεστε στὴν καρδιὰ τοῦ εὐρύτερου θεολογικοῦ προβληματισμοῦ μὲ ἐπίκεντρο συγκεκριμένα τὶς ἀφετηριακὲς προϋποθέσεις καὶ τὴ μεθοδολογία τοῦ τρόπου τοῦ θεολογεῖν. Πρόκειται μὲ ἄλλα λόγια γιὰ τὸ καθοριστικὸ ἐρώτημα τοῦ «πόθεν ὀμιλεῖτε;» (Ricoeur). Θεολογοῦμε, δηλαδή, μὲ σημεῖο ἐκκίνησης τὴ Θεολογία ἢ τὴν Οἰκονομία⁷⁵. Χωρὶς βεβαίως νὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ ὅλο τὸ εἶδος τῆς σχετικῆς προβληματικῆς, μποροῦμε νὰ κάνουμε τὶς ἐξῆς παρατηρήσεις ἐρμηνεύοντας τὴν ἐκκλησιολογικὴ σκέψη τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου:

Ὁ Μητροπολίτης Ἰωάννης ἔχει διατυπώσει μὲ ξεκάθαρο τρόπο ὅτι θεμέλιο γιὰ κάθε περὶ Ἐκκλησίας λόγο ἀποτελεῖ ἡ Τριαδικὴ Οἰκονομία, χωρὶς ὥστόσο

72. Μία παρόμοια θεώρηση φαίνεται πὼς ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο στὴ ρωσικὴ θεοφιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ 19ου-20ου αἰῶνα (βλ. ἐν προκειμένῳ ΑΓΟΡΑ Κ., «Φύση καὶ Πρόσωπο, Ἱστορία καὶ Ἔσχατα στὸν Περγάμου Ἰωάννη (Ζηζιούλα) καὶ τὸν Χρῆστο Γιανναρᾶ» στὸν συλλογικὸ τόμο Ἐκκλησιολογία καὶ ἀνατολικὴ θεολογία, ἡ θεολογία τοῦ '60, ἐπιμ. ἐκδ. Π. Καλαϊτζίδης, Θεόφιλος Ἀμπατζίδης, Θανάσης Παπαθανασίου (Ἀθήνα: Ἰνδικτος, 2009), σσ. 165-233, ἐδῶ 169-170 (ὑποσ. 7), ἡ ὁποία θεώρηση παρὰ ταῦτα φαίνεται νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο μὲσω τοῦ ὁποίου ἐρμηνεύεται πολλὲς φορὲς κάθε εἴδους συσχέτιση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ἁγία Τριάδα. Πρὸς μία τέτοια ἐρμηνευτικὴ προοπτικὴ, ἔστω καὶ ἀπὸ διαφορετικὴ ἀφετηρία, φαίνεται νὰ κινεῖται ὁ J. BEHR στὸ ἄρθρο του «The Trinitarian being of the Church», SVTQ 48.1(2003) 67-88, ὁ ὁποῖος διαπιστώνει πὼς στὸ ἔργο τοῦ Ζηζιούλα ὑπάρχουν δύο παράλληλες (καὶ τελικὰ ἀσύμβατες) μορφὲς κοινωνίας, ἡ κοινωνία τῶν προσώπων στὴν Τριάδα καὶ ἡ κοινωνία τῆς Ἐκκλησίας.

73. Βλ. ABLES T., «Being Church: A Critique of Zizioulas Communion Ecclesiology», στὸν συλλογικὸ τόμο *Ecumenical Ecclesiology, Unity, Diversity and otherness in a Fragmented World*, ἐπιμ. ἐκδ. Gesa E. Thiessen (Edinburg: T & T Clark, 2009) σσ. 113-127.

74. Βλ. ABLES T., «Being Church: A Critique of Zizioulas Communion Ecclesiology», ὁ.π.

75. Στὴν ἴδια κατεύθυνση βλ. καὶ BEHR J., «The Trinitarian being of the Church», ὁ.π.

αὐτὴ νὰ διαμορφώνει-προσφέρει καὶ τὸν τελικὸ λόγο γιὰ τὸ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας⁷⁶. Ἔχοντας αὐτὴν τὴν πρόταση, ὡς προϋπόθεση μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι στὸ ἐπίκεντρό του ὄλου σχεδίου τῆς θείας Οἰκονομίας ποὺ εὐδόκησε ὁ Πατέρας, βρίσκεται τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἕνας Χριστὸς ὡστόσο, ὁ ὁποῖος δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ὡς ἀτομικὴ ὑπαρξία (individual being), καθὼς συνίσταται ἐκ Πνεύματος Ἁγίου σὲ μία συλλογικὴ προσωπικότητα, δηλαδή, ὡς Ἐκκλησία. Ποιὰ ὅμως εἶναι ἡ φύση, ἡ καρδιὰ τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴν Ἀνάληψη⁷⁷ τοῦ ἱστορικοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ; Ἡ ἀπάντηση προφανῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ μυστήριο τῆς Εὐχαριστίας (μὲ ἄλλα λόγια τὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, θὰ λέγαμε ὁ εὐχαριστιακὸς Χριστὸς, τὸ «μυστήριο τοῦ Χριστοῦ»), τὸ κατ' ἐξοχὴν γεγονὸς κοινωνίας, ὅπου προσφέρεται πρόγευση κατὰ τρόπο προληπτικὸ τῆς ἐσχατολογικῆς «κοινωνίας διὰ μετοχῆς»⁷⁸ στὴν ἀληθινὴ ζωὴ τῆς Τριάδος. Ἐπομένως, ἀναδεικνύεται μὲ προφάνεια ὅτι γιὰ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου κανένα εἶδος κάθετης, θεουργικοῦ ἢ μυστικιστικοῦ τύπου, ἀναλογίας καὶ προβολῆς τῆς Τριάδος στὴν Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ δικαιωθεῖ (καὶ μάλιστα χωρὶς ἀναφορὰ στὸν Χριστό)⁷⁹, ἡ ὁποία σὲ τελικὴ ἀνάλυση ὑποβαθμίζει τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, ὡς πεδίο τοῦ ἐλεύθερου καὶ συνεργητικοῦ, ἐν Χριστῷ, διαλόγου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἀντίθετα στὴν Εὐχαριστία, ὅπου κυριαρχεῖ πρωτίστως ἡ βιβλικὴ ὀριζόντια διάσταση καὶ τὰ Ἔσχατα εἰσέρχονται καὶ ἀνακαινίζουν τὸ ἐκάστοτε ἱστορικὸ παρὸν χωρὶς νὰ τὸ καταργοῦν, μόνον ἐκεῖ μπορεῖ νὰ ἐντοπιστεῖ ὁ κατεξοχὴν τόπος (locus), ἡ ἀφετηρία καὶ τὸ πλαίσιο κάθε εἴδους θεολογικοῦ προβληματισμοῦ. Ἡ εὐχαριστιακὴ μεθοδολογία τοῦ Μητροπολίτη Ἰωάννη καθιστᾷ τὴν Εὐχαριστία, ὡς τὸν πρωταρχικὸ, ἂν ὄχι τὸν ἀπόλυτο τόπο ἐμπειρίας τῶν Ἐσχάτων, δηλαδή τῆς αἰώνιας ἀγάπης τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ⁸⁰.

76. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 19.

77. Εἶναι ἀλήθεια πὺς συνολικὰ στὴ σκέψη τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου καὶ εἰδικότερα στὴν Ἐκκλησιολογία ὁ ρόλος τῆς Ἀνάληψης τοῦ Χριστοῦ δὲν φαίνεται νὰ διαδραματίζει κάποιο δομικὸ ρόλο. Γιὰ τὴν καθοριστικὴ σημασία, ὡστόσο, τῆς Ἀνάληψης στὸν περὶ Ἐκκλησίας λόγο, βλ. ἐνδεικτικὰ D. FARROW, *Ascension and Ecclesia* (Edinburg: T&T Clark, 1999).

78. Βλ. ZIZIOULAS J., *Being as Communion*, ὁ.π., σ. 94.

79. Βλ. πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ΑΓΟΡΑ Κ., «Φύση καὶ Πρόσωπο, Ἱστορία καὶ Ἔσχατα στὸν Περγάμου Ἰωάννη (Ζηζιούλα) καὶ τὸν Χρῆστο Γιανναρά» ὁ.π., σσ. 165-233.

80. Βλ. PAPANIKOLAOU A., *Being with God*, ὁ.π., σσ. 31-32.

Συμπεράσματα

Κλείνοντας τη συνοπτική αυτή συζήτηση για την εύχαριστιακή εκκλησιολογία του Μητροπολίτου Περγάμου, κρίνουμε σκόπιμο να άνακεφαλαιώσουμε έπιγραμματικά τὰ βασικά συμπεράσματά μας:

α) Στο πρώτο μέρος διαπιστώθηκε ή καθοριστική σημασία που έχει ή έννοια της *είκόνας* για τὸ σύνολο θεολογικό έργο του Μητροπολίτη Ίωάννη. Σ' αυτή τή συνάφεια ὁ θεολόγος μας έπιχειρεϊ με έμφαση να περιφρουρήσει τὸ έννοιολογικό περιεχόμενο της εικόνας από ποικίλες πλατωνικές ή άλλες νοηματοδοτήσεις, τονίζοντας τή σημασία της για τή δυνατότητα ὀντολογικῆς μετοχῆς στο πρώτοτυπο.

β) Στη συνέχεια μέσα από τήν ιστορική μελέτη τῶν βασικῶν έργων του διαπιστώθηκε ὅτι οί προτάσεις περι τῆς διασύνδεσης τῆς Έκκλησίας προς τήν Άγία Τριάδα και τή Βασιλεία, εμφανίζονται σχεδόν ταυτόχρονα με μικρή προτεραιότητα κατά ένα έτος τὸ 1973, αντί για τὸ 1974 τῆς μιᾶς πρότασης, ὅτι δηλαδή, ή Έκκλησία είναι εικόνα τῆς Άγίας Τριάδος.

γ) Στο δεύτερο μέρος έγινε συστηματική μελέτη και έρμηνεία τῶν συγκεκριμένων αὐτῶν εκκλησιολογικῶν προτάσεων, ὅπου και διαπιστώθηκαν συγκεκριμένες έρμηνευτικές προϋποθέσεις θεώρησης τῆς σχέσης που έχουν μεταξύ τους. Ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς προσέγγισης ὑπῆρξε ή ἀνάδειξη του στενοῦ δεσμοῦ μεταξύ τῶν δύο προτάσεων. Με ἀφετηρία τήν Εὐχαριστία ή ἀλλιῶς θά λέγαμε τήν *έσχατολογική οίκονομία*⁸¹ του Τριαδικου Θεοῦ, ὡς ἀφετηρία, θεμέλιο και μεθοδολογικό εργαλειο θεώρησης τῆς εκκλησιολογικῆς ἀλλά και τῆς γενικότερης θεολογικῆς σκέψης του Μητροπολίτη Περγάμου, ἀλλά και με ἄμεση σχέση με τὸν τριαδικὸ χαρακτήρα τῆς εκκλησιολογίας και τήν πνευματολογική Χριστολογία, ὀδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ὅτι ή Έκκλησία είναι εικόνα τῆς Άγίας Τριάδος ἀλλά επίσης ταυτόχρονα και εικόνα τῶν Έσχάτων.

Τέλος, στο πλαίσιο αὐτὸ έγινε μία κριτική έπεξεργασία και συζήτηση πάνω σε συγκεκριμένα ζητήματα που ἀνακινούνται από τις διάφορες έρμηνευτικές

81. Μ' αὐτὸν τὸ χαρακτηρισμὸ έπιχειρεϊται ἐδῶ να δοθεϊ με περισσότερο περιεκτικὸ και σαφῆ τρόπο τὸ μεθοδολογικὸ πλαίσιο, τὸ ὁποῖο, κατά τή γνώμη μας, προϋποτίθεται για τή μελέτη του έργου του Μητροπολίτη Περγάμου. Ἔτσι, με τὸν ὄρο *έσχατολογική Οίκονομία* σημαίνεται ἐδῶ ή αἰώνια ζωῆ του τριαδικου Θεοῦ, ή ὁποία εισέρχεται διαρκῶς στην Ἱστορία μέσω τῆς Εὐχαριστίας, δίνοντας μία πρόγευση τῆς Βασιλείας.

προσεγγίσεις τοῦ ἔργου τοῦ Μητροπολίτη Ἰωάννη σχετικά μετὴν ἐνδεχόμενη ὑπερ-ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ του ἢ τὴν φαινομενικὰ κάθετη ἀναλογικὴ σχέση, θεουργικοῦ τύπου μεταξὺ Θεοῦ-ἀνθρώπου στὸν ὀρίζοντα τῆς Ἐκκλησίας.